

“IQTISODIY KOMPETENTLIK” TUSHUNCHASINING TA’LIM MENEJMENTI SOHASIDAGI KONSEPTUAL-TARIXIY EVOLYUTSIYASI

Normurodova Saodat Nozimjon qizi,
Tayanch (PhD) doktoranti,
5-sonli bolalar musiqa va san’at maktabi o’qituvchisi,
Farg‘ona viloyati Qo‘qon shahar,
O‘zbekiston Respublikasi,
email: saodatxonnormurodova5@gmail.com.

Anatatsiya. Ta’lim menejmenti adabiyotida “iqtisodiy kompetentlik” atamasi bir-biridan sezilarli darajada farq qiluvchi kontekstlarda, ya’ni umumiy boshqaruv nazariyasidan tortib sun’iy intellekt savodxonligigacha qo‘llanilib kelinmoqda. Biroq ushbu tushunchaning tarixiy-konseptual evolyutsiyasini tizimli tarzda qayta tiklovchi maxsus tadqiqot mavjud emas. Mazkur maqolada kontseptual-tarixiy (genealogik) tahlil usulidan foydalangan holda 1937-2026-yillar oralig‘idagi asosiy manbalar tahlil qilinib, tushunchaning besh bosqichli evolyutsiya davrlashmasi taklif etiladi. Bosqichlar orasidagi munosabat chiziqli almashinish emas, balki qatlamlanish (accretion) modeli sifatida talqin qilinadi. Maqola natijalari iqtisodiy kompetentlikni o‘rganuvchi keyingi tadqiqotchilar uchun kontseptual navigatsiya vositasi sifatida amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy kompetentlik, kontseptual evolyutsiya, genealogik tahlil, ta’lim menejmenti, besh bosqichli davrlashtirish, qatlamlanish modeli, sun’iy intellekt.

Anatomy. In the educational management literature, the term “economic competence” has been applied in significantly different contexts, from general management theory to artificial intelligence literacy. However, there is no specific study that systematically reconstructs the historical-conceptual evolution of this concept. In this article, using the method of conceptual-historical (genealogical) analysis, the main sources from the period 1937-2026 are analyzed and a five-stage evolution of the concept is proposed. The relationship between steps is interpreted as a stratification (accretion) model rather than a linear exchange. The results of the article have practical significance as a conceptual navigation tool for later researchers studying economic competence.

Keywords: economic competence, conceptual evolution, genealogical analysis, Educational Management, five-step periodization, stratification model, artificial intelligence.

Анатация. В литературе по управлению образованием термин “экономическая компетентность” используется в значительно разных контекстах, от общей теории

управления до грамотности искусственного интеллекта. Однако специального исследования, систематически реконструирующего историко-концептуальную эволюцию этого понятия, не существует. В данной статье с использованием метода концептуально-исторического (генеалогического) анализа анализируются основные источники за период с 1937 по 2026 год и предлагается пятиступенчатая эволюционная периодизация понятия. Взаимосвязь между стадиями интерпретируется как модель наслоения (аккреции), а не линейного обмена. Результаты статьи приобретают практическое значение как инструмент концептуальной навигации для последующих исследователей, изучающих экономическую компетентность.

Ключевые слова: экономическая компетентность, концептуальная эволюция, генеалогический анализ, управление образованием, пятиступенчатая периодизация, стратификация модели, искусственный интеллект.

KIRISH. So‘nggi ellik yil davomida “kompetentlik” va “iqtisodiy kompetentlik” tushunchalari boshqaruv nazariyasi¹, pedagogika² va so‘nggi yillarda sun‘iy intellekt tadqiqotlari³ doirasida faol qo‘llanilib kelmoqda. Biroq bu tushunchalar turli davrlarda, turli mualliflar tomonidan, ko‘pincha bir-biridan noaniq farqlanuvchi ma‘nolarda ishlatilmoqda. Natijada, bitta atama ostida aslida boshqa-boshqa hodisalar o‘rganilayotgan bo‘lib qolmoqda. Bu holat konseptual chalkashlikka olib keladi va soha tadqiqotlarini qiyosiy tahlil qilishni qiyinlashtiradi.

Mazkur maqolaning ilmiy zarurligi shundan kelib chiqadi, ya‘ni tushunchaning tarixiy qatlamlari o‘rganilmasdan turib, uning hozirgi operatsional mazmunini to‘liq anglash mumkin emas. “Iqtisodiy kompetentlik” atamasi Mintzberg (1973) yozgan boshqaruv rollaridan⁴ Garad va boshqalarning (2025) miqdoriy modellarigacha qanday siljish bosib o‘tganini ko‘rmasdan turib, zamonaviy tadqiqotlar uchun ishonchli nazariy asos yaratib bo‘lmaydi.

Maqolaning maqsadi – “Iqtisodiy kompetentlik” tushunchasining ta‘lim menejmenti sohasidagi tarixiy-konseptual evolyutsiyasini qayta tiklash va uning bosqichlari o‘rtasidagi uzluksizlik hamda uzilish nuqtalarini aniqlashdan iborat. Belgilangan maqsadga muvofiq uch vazifa qo‘yildi:

1. Davrlashtirish mezonlarini metodologik jihatdan asoslash.
2. Besh bosqichli evolyutsiya modelini tuzish.
3. Bosqichlar orasidagi munosabat xarakterini aniqlash.

METODOLOGIYA

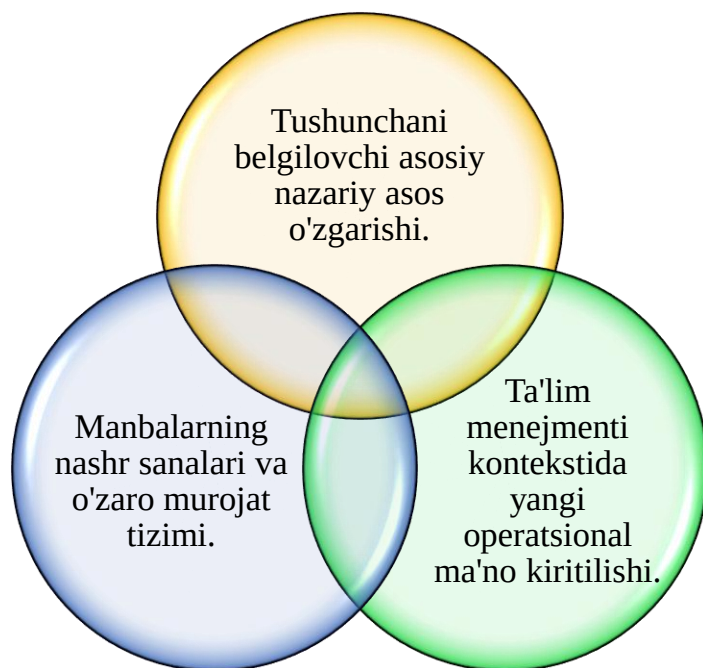
Maqola kontseptual-tarixiy, bir so‘z bilan aytganda genealogic tahlil usuliga asoslanadi. Bu usul tushunchaning o‘zini emas, balki uning turli davrlardagi mazmunini

¹ Mintzberg H. The Nature of Managerial Work. – New York: Harper & Row, 1973. – 298 p. ISBN: 0-06-0447446. Boyatzis R.E. The Copetent Manager: A Model for Effective Performance. – New York: John Wiley & Sons, 1982. – 308 p. ISBN: -0-471-09031-X

² Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. — 2003. — №2. — С. 58–64.

³ Che C., Chaemchoy S., Siribanpitak P. AI literacy as a meta-skill: a four-domain model for academic management innovation in higher education // Frontiers in Education. – 2026. – Vol. 11, Art. 1755238. DOI: 10.3389/feduc.2026.1755238. Khairullah S.A., Harris S., Hadi H.J. et al. Implementing artificial intelligence in academic and administrative processes through responsible strategic leadership in higher education institutions // Frontiers in Education. — 2025. — Vol. 10, Art. 1548104. DOI: 10.3389/feduc.2025.1548104

⁴ Mintzberg H. The Nature of Managerial Work. – New York: Harper & Row, 1973. – 298 p. ISBN: 0-06-0447446.

1-rasm. Davrlashtirishni amalga oshirish uchun uch mezon

Manba sifatida avval boshqa tadqiqotlarda tematik sintez maqsadida ko‘rib chiqilgan klassik va zamonaviy ishlar qayta jalb qilindi. biroq ularning barchasi bu safar butunlay boshqa tahliliy maqsadda mazmuniy sintez emas, aksincha ta’rif va urg‘uning tarixiy siljishini aniqlash maqsadida o‘rganildi. Ushbu yondashuv maqolaga kontseptual orginallik beradi. Bir xil manbalar yangi tahliliy ko‘z bilan qayta ko‘rilganda, avval ko‘zga tashlanmagan tuzilmaviy naqsh namoyon bo‘ladi.

Metodologik cheklovni ochiq tan olish lozim. Taklif etilgan besh bosqichli davrlashtirish obyektiv tabiiy chegaralarga ega bo‘lgan hodisa emas, balki bitta tadqiqotchining talqiniga asoslangan interpretativ konstruksiya. Bosqichlar orasidagi chegaralar qat’iy bo‘lmaydi, boshqa tadqiqotchi bir xil manbalar asosida boshqacha davrlashtirish taklif qilishi mumkin. Bu cheklovni tan olish kontseptual tahlilning epistemologik halolligidir.

NATIJALAR

1. Davrlashtirish. Besh bosqichli evolyutsiya

O‘tkazilgan tahlil natijasida “iqtisodiy kompetentlik” tushunchasining rivojlanishida besh bosqich ajratildi u quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval. “Iqtisodiy kompetentlik” tushunchasining besh bosqichli evolyutsioa modeli

№	Bosqich nomi	Davr	Asosiy manbalar	Tushunchaning mazmuni	Yangi qatlam
1	Umumboshqaruv funksional	1970-1980-yillar	Mintzberg (1973) Boyatzis (1982)	Kompetentlik boshqaruv roli va samarali faoliyat modeli sifatida	Iqtisodiy jihat mustaqil ajratilmagan
2	Pedagogik-	1990-	Xutorskoy	Kompetentlik	Pedagogik kontekstga

	kompetentsiyaviy	2000-yillar	(2003) Selevko (1998)	ta’lim natijasi va shaxsiy sifat sifatida	ko‘chish
3	Institutsional-moliyaviy	2000-2015-yillar	Shattock (2010) Universities Act (2009)	Kompetentlik moliyaviy avtonom boshqaruv talabi sifatida	Normativ-huquqiy mustahkamlanish
4	Empirik-miqdoriy	2015-2023-yillar	Garad et al. (2025)	Kompetentlik o‘lchanadigan ko‘rsatkich sifatida ($\beta = 0.327$; $p < 0.001$)	Statistik operatsionalizatsiya
5	Raqamli-SI transformatsiya	2024-hozir	Che (2026) Sposato (2025) Khairullah et al. (2025)	Kompetentlik AI savodxonligini qamrab olgan ko‘p qatlamli tizim sifatida	Raqamli qatlam qo‘shilishi

2. Bosqichlarning qisqacha tavsifi.

Birinci, umumboshqaruv-funksional bosqichda kompetentlik Mintzberg tomonidan aniqlangan o‘nta boshqaruv roli⁵ hamda Boyatzisning samarali faoliyat modeli⁶ doirasida talqin qilindi. bu davrda “iqtisodiy” jihat mustaqil kategoriya sifatida ajratilmagan, balki umumiy boshqaruv qobiliyatining tarkibiy qismi sifatida ko‘rilgan. Tushunchaning iqtisodiy mazmuni bilvosita – resurs taqsimlovchi va tadbirkor rollari orqali – namoyon bo‘lgan xolos.

Ikkinchi bosqichda Xutorskoyning shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim kontseptsiyasi⁷ kompetentlikni birinchi marta pedagogik kategoriya sifatida tizimlashtirdi. Kompetentlik endi faqat boshqaruv amaliyoti emas, balki ta’lim natijasi sifatida qaraladigan bo‘ldi. Bu muhim sifat o‘zgarishi, ammo shu bosqichda ham “iqtisodiy” jihat iqtisod-boshqaruv bilimlari bilan cheklanib qoldi.

Uchunchi bosqichda Shattockning OTM moliyaviy barqarorligi konsepsiyasi⁸ va Finlandiyaning Universities Act 558/2009 qonuni⁹ orqali kompetentlik birinchi marta institutsional moliyaviy avtonomiya bilan bevosita bog‘landi. Aynan shu bosqichda “iqtisodiy kompetentlik” so‘z birikmasi hozirgi ma‘nosiga yaqin mazmun kasb etdi. Rahbar nafaqat boshqaruvchi, shuningdek muassasaning moliyaviy mustaqilligini ta‘minlovchi subyekt sifatida ko‘rildi.

To‘rtinchi bosqichda Garad va boshqalarning empirik tadqiqoti¹⁰ kompetentlikni birinchi marta statistik jihatdan o‘lchanadigan, muassasa samaradorligini bashorat qiluvchi ko‘rsatkich ($\beta = 0.327$; $p < 0.001$) sifatida operatsionalizatsiya qildi. Bu tushunchaning sifat

⁵ Mintzberg H. The Nature of Managerial Work. – New York: Harper & Row, 1973. – 298 p. ISBN: 0-06-0447446.

⁶ Mintzberg H. The Nature of Managerial Work. – New York: Harper & Row, 1973. – 298 p. ISBN: 0-06-0447446.

⁷ Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. — 2003. — №2. — С. 58–64.

⁸ Shattock M. Managing Successful Universities (2nd ed.). — Maidenhead: Open University Press/SRHE, 2010. — ISBN: 978-0-335-23743-2

⁹ Universities Act 558/2009 (Finland); Eurydice. Management staff for higher education: Finland. — Brussels: European Commission, 2024.

¹⁰ Garad A., Yaya R., Pratolo S. et al. Strategic planning, financial system management, and performance in higher education institutions // Frontiers in Education. — 2025. — Vol. 10, Art. 1522107. DOI: 10.3389/educ.2025.1522107 ($\beta = 0.327$; $p < 0.001$)

kategoriyasidan miqdoriy o‘lchovga o‘tish nuqtasi edi. Ushbu o‘tish tushunchaning ilmiy maqomini yanada mustahkamladi.

Beshinchi, hozirgi bosqichda Che va boshqalar¹¹ hamda Sposato¹² tomonidan taklif etilgan modellar sun’iy intellekt savodxonligini kompetentlikning mustaqil, ammo avvalgi to‘rt bosqich bilan uzviy bog‘liq qatlami sifatida kiritdi. Khairullah va boshqalar¹³ esa bu yangi qatlamning “mas’uliyatli liderlik” tamoyili bilan birikishi zarurligini ta’kidladi. ushbu bosqich hali to‘la barqarorlik sinovidan o‘tmagan.

3. Uzluksiz va uzilish: qatlamlanish modeli

Beshta bosqichni bir-biriga taqqoslash shuni ko‘rsatadiki, tushunchaning rivojlanishi chiziqli almashinish emas, aksincha qatlamlanish (accretion) xarakteriga ega. Har bir yangi bosqich avvalgi bosqich mazmunini bekor qilmaydi, balki uning ustiga yangi mazmuniy qatlam qo‘shadi. Zamonaviy (2025-2026-yilgi) operatsional iqtisodiy kompetentlik tushunchasi aslida barcha beshta qatlamning yig‘indisidir.

2-jadval. Qatlamlanish modeli, har bir bosqich qo‘shadigan yangi mazmun

№	Bosqich	Qatlamga qo‘shilgan mazmun	Oldingi qatlam bilan munosabat
1	Funksional	Boshqaruv roli iqtisodiy funksiya	Asos – barcha boshqa bosqichlar shu asosga qurilgan
2	Pedagogik	Ta’lim natijasi va shaxsiy sifat	1 qatlamni to‘ldiradi, bekor qilmaydi
3	Institutsional	Normativ-moliyaviy talab	1-2 qatlamlarni tashkiliy kontekstga joylashtiradi
4	Miqdoriy	O‘lchanadigan ko‘rsatkich ($\beta = 0.327$)	1-3 qatlamlarni empirik jihatdan tasdiqlaydi
5	Raqamli-SI	AI savodxonligi va ma’suliyatli liderlik	1-4 qatlamlarni raqamli muhitga kengaytiradi

MUHOKAMA

Besh bosqichli tarixiy jarayon natijasida shakllangan qatlamli konstrukt “iqtisodiy kompetentlik”ni yagona, statik ta’rifga ega tushuncha emasligini anglatadi. Bu holat muhim amaliy oqibatlarga ega, agar tadqiqotchi tushunchani faqat bitta bosqich (masalan, aynan 4 – miqdoriy) doirasida talqin qilsa, u boshqa qatlamlarni ko‘rib chiqmay qoladi va tushunchani ilmiy jihatdan to‘liq qamrab ololmaydi. Ayniqsa, zamonaviy O‘zbekiston OTM boshqaruvi kontekstida bu holat muhim sanaladi. PF-5847-son Farmon (2019)¹⁴ kompetentlikka 3 bosqich (institutsional-moliyaviy) nuqtai nazardan yondashadi. Biroq tadqiqotchilar 4 va 5 bosqichlarsiz bu talablarni to‘liq amalga oshirish modelini ishlab chiqa olmaydi.

Taklif etilgan davrlashtirishning cheklovlarini alohida ta’kidlash zarur. Birinchidan, bosqichlar orasidagi chegaralar tadqiqotchining talqiniga bog‘liq, obyektiv “kesim nuqtalari”

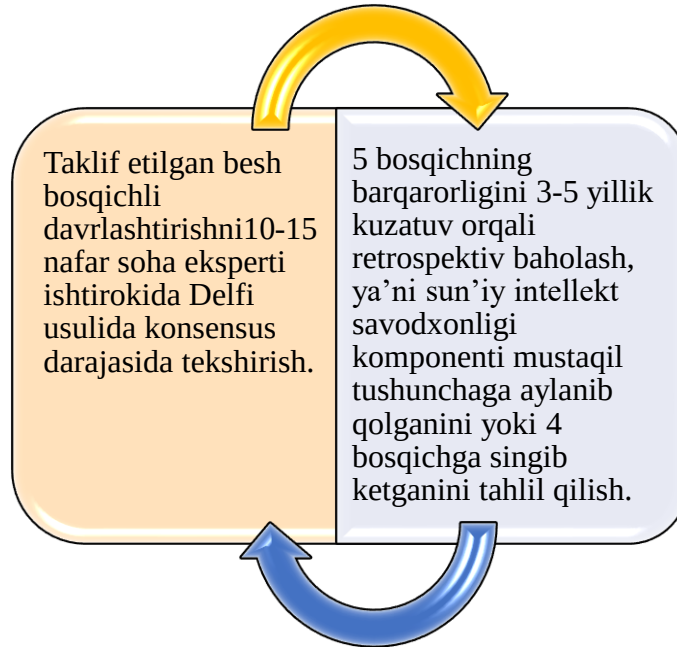
¹¹ Che C., Chaemchoy S., Siribanpitak P. AI literacy as a meta-skill: a four-domain model for academic management innovation in higher education // *Frontiers in Education*. — 2026. — Vol. 11, Art. 1755238. DOI: 10.3389/feduc.2026.1755238

¹² Sposato M. Artificial intelligence in educational leadership: a comprehensive taxonomy and future directions // *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. — 2025. — Vol. 22, Art. 20. DOI: 10.1186/s41239-025-00517-1

¹³ Khairullah S.A., Harris S., Hadi H.J. et al. Implementing artificial intelligence in academic and administrative processes through responsible strategic leadership in higher education institutions // *Frontiers in Education*. — 2025. — Vol. 10, Art. 1548104. DOI: 10.3389/feduc.2025.1548104

¹⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. URL: lex.uz/docs/-4545884

emas. Ikkinchidan, tanlab olingan manbalar to‘la qamrovga ega emas, balki boshqa tipdagi manba (masalan, rus tili yoki xitoy tili adabiyoti) qo‘shilishi bosqichlarda o‘zgarishga olib kelishi mumkin. Uchunchidan, 5 bosqich hali barqaror bo‘lmaydi, chunki sun‘iy intellekt savodxonligi komponenti 3-5 yil ichida tubdan o‘zgarishi yoki alohida mustaqil tushunchaga aylanishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlar uchun quyidagi rasmda tasvirlangan ikki yo‘nalish tavsiya etiladi.

2-rasm. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun ikki yo‘nalish

XULOSA

“Iqtisodiy kompetentlik” tushunchasining ta’lim menejmenti sohasidagi rivojlanishida beshta o‘zaro bog‘liq bosqich aniqlandi:

1. Umumboshqaruv-funksional.
2. Pedagogik-kompetentsiyaviy.
3. Institutsional-moliyaviy.
4. Empirik-miqdoriy.
5. Raqamli-SI transformatsiya.

Bosqichlar orasidagi munosabat chiziqli almashinish emas, balki qatlamlanish (accretion) xarakteriga ega – har bir yangi bosqich avvalgisini bekor qilmasdan, uning ustiga yangi mazmuniy qatlam qo‘shib boradi.

Taklif etilgan davrlashtirish – interpretative konstruksiya bo‘lib, uning ishonchligini oshirish uchun ekspert-konsensus orqali qayta tekshirish zarur. Bu kelgusi tadqiqot bosqichlarimizni tashkil etadi.

Amaliy jihatdan, tadqiqotchilarga tushunchani qo‘llashda aynan qaysi bosqich / qatlam nazarda tutilayotganini aniq ko‘rsatish tavsiya etiladi. Bu konseptual chlkashlikni kamaytiradi va qiyosiy tadqiqotlarga zamin yaratafdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mintzberg H. The Nature of Managerial Work. — New York: Harper & Row, 1973. — 298 p. ISBN: 0-06-044744-6
2. Boyatzis R.E. The Competent Manager: A Model for Effective Performance. — New York: John Wiley & Sons, 1982. — 308 p. ISBN: 0-471-09031-X
3. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. — 2003. — №2. — С. 58–64.
4. Shattock M. Managing Successful Universities (2nd ed.). — Maidenhead: Open University Press/SRHE, 2010. — ISBN: 978-0-335-23743-2
5. Universities Act 558/2009 (Finland); Eurydice. Management staff for higher education: Finland. — Brussels: European Commission, 2024.
6. Garad A., Yaya R., Pratolo S. et al. Strategic planning, financial system management, and performance in higher education institutions // Frontiers in Education. — 2025. — Vol. 10, Art. 1522107. DOI: 10.3389/feduc.2025.1522107 ($\beta = 0,327$; $p < 0,001$)
7. Che C., Chaemchoy S., Siribanpitak P. AI literacy as a meta-skill: a four-domain model for academic management innovation in higher education // Frontiers in Education. — 2026. — Vol. 11, Art. 1755238. DOI: 10.3389/feduc.2026.1755238
8. Sposato M. Artificial intelligence in educational leadership: a comprehensive taxonomy and future directions // International Journal of Educational Technology in Higher Education. — 2025. — Vol. 22, Art. 20. DOI: 10.1186/s41239-025-00517-1
9. Khairullah S.A., Harris S., Hadi H.J. et al. Implementing artificial intelligence in academic and administrative processes through responsible strategic leadership in higher education institutions // Frontiers in Education. — 2025. — Vol. 10, Art. 1548104. DOI: 10.3389/feduc.2025.1548104
10. Mapping artificial-intelligence-driven innovation in higher education: A bibliometric review (2003–2024) // ScienceDirect. — 2026. DOI: 10.1016/S2590-2911(26)00125-7 (n = 482 maqola)
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. URL: lex.uz/docs/-4545884